

Michaelina Wautier

Een barokkunstenares herontdekt

Tot voor kort bleef het werk van de kunstenares Michaelina Wautier (1614-1689) onder de radar. Het leek gedoemd in de plooiën van de geschiedenis te verdwijnen. Maar haar schilderijen zijn nu herontdekt. En dat leidde tot de tentoonstelling 'Michaelina, de leading lady van de barok' in het Antwerpse Museum aan de Stroom (MAS).

Het is de eerste keer dat het werk van deze jongere tijdgenote van Rubens, Van Dyck en Jordaens wordt samengebracht. Bijna onmiddellijk als u de expositie bezoekt, staat u oog in oog met Michaelina Wautier. Haar zelfportret toont een statige vrouw, schilderspalet en penseel in de hand. Zelfbewust kijkt ze ons aan. Dit is een vrouw die weet wat ze kan en die dat ook wil tonen. Haar métier is onmiskenbaar. Haar blik, haar kapsel, de plooiën in haar jurk, het spel van licht en donker: ze heeft het schilderen in de vingers. Verderop in de tentoonstelling zal dat overvloedig blijken, niet alleen in de portretten van haar hand, maar ook in historiestukken, bloemenstillevenen en genrestukken. De verscheidenheid aan genres die Wautier beoefende, maakte haar uniek in haar tijd. Vrouwelijke collega's legden zich in die periode vaak toe op kleinere schilderijen, zoals bloemstukken en stillevenen. Weinigen waagden zich aan de monumentalere genres à la Rubens.

Over het leven van Michaelina Wautier weten we weinig. Zeker is dat ze in 1604 werd geboren in Bergen, Henegouwen, als enige meisje in een gezin met negen kinderen. Haar vader overleed in 1617. Waar ze haar opleiding heeft genoten, is onduidelijk. Misschien kregen haar broers en zij huisonderwijs. Voorts weten we dat haar moeder in 1638 overleed. Vier jaar later treffen we haar jongste broer Charles Wautier (1609?-1703), die ook schilder was, aan in Brussel. Waarschijnlijk woonde Michaelina toen al bij hem. Broer en zus bleven ongehuwd en betrokken een herenhuis dicht bij de Kapellekerk, waar ze vermoedelijk tot het einde van hun leven bleven.

Mecenas

Het staat vast dat Michaelina in de hoogste kringen verkeerde. Aartshertog Leopold-Willem (1614-1662), landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden, was een groot kunstliefhebber en trad op als mecenas. In de inventaris van de werken die hij meenam naar Wenen, staan vier schilderijen van Michaelina vermeld. Haar oudste bekende werk, dat alleen als gravure bewaard bleef, was een portret van de artilleriemeester Andrea Cantelmo, bijgenaamd 'het Spaanse Spook'. De gravure, die in het begin van de tentoonstelling te zien is, is van de hand van Paulus Pontius, een medewerker van Rubens. Om maar te zeggen dat haar werk bij rijke kenners in de smaak viel.

En toch kon het gebeuren dat Michaelina, bij leven succesvol en gewaardeerd, na haar dood uit de belangstelling verdween. Volgens Katlijne Van der Stighelen, kunsthistorica aan de KU Leuven, zou dat te maken hebben met de patriarchale maatschappij die vrouwen veel minder mogelijkheden bood om op te klimmen en hen uit de schijnwerpers hield. Van der Stighelen doet al jaren onderzoek naar het leven en het werk van Michaelina Wautier. Bijna 30 jaar geleden stuitte ze per toeval op een intrigerend schilderij in het gesloten depot van het Kunsthistorisches Museum in Wenen, waar werken van minder bekende meesters worden bewaard. Het ging om 'Triomf van Bacchus', momenteel de blikvanger van de tentoonstelling. Van der Stighelen raakte in de ban van het werk, zeker toen ze hoorde dat het een werk uit de Vlaamse school was, en al helemaal toen bleek dat het van een vrouw was. Het was het beginpunt van haar intensieve onderzoek. Uit de 'Triomf van Bacchus' blijkt hoe onderlegd Michaelina was, niet alleen in de compositie, maar ook in de keuze van het thema uit de klassieke oudheid. Gedurfd was het alleszins. We zien Bacchus, de Romeinse god van de wijn en de roes, wellustig uitgestrekt op een draagbaar en omgeven door bijna naakte mannen die hem in stoet begeleiden. Daarbij doet Bacchus zich te goed aan de druiven die een van de mannen hem voorhoudt. Onder de figuranten herkennen we Michaelina zelf, die met ontblote borst naar de toeschouwers kijkt. Dat zulke pittige thema's als verleiding, lust en drank in de 17e eeuw door een vrouw werden geschilderd, vindt Van der Stighelen 'haast niet te geloven'. Ze wijst erop dat vrouwen pas op het einde van de 19e eeuw aan de kunstacademies werden toegelaten en dan nog alleen in aparte klassen.

Ze kregen niet eens de kans om naakten te leren tekenen omdat de modellen voor hen in een maillot poseerden.

Triomf van Bacchus, Kunsthistorisches Museum Wenen

Anatomie

Waar en wanneer Michaelina naar levend model leerde tekenen, is onduidelijk. Misschien kon ze haar kunst verfijnen in het atelier van haar broer Charles. Van der Stighelen wijst ook op de invloed van de kunstenaar Michael Sweerts, die rond 1650 in Brussel een academie stichtte. Zou het kunnen dat ook Michaelina er studeerde? Wat er ook van zij, haar kennis van de anatomie was verbluffend. ‘Ongezien in de Europese context van die tijd’, vindt Van der Stighelen.

De jongste jaren groeit de belangstelling voor het werk van Michaelina Wautier. De tentoonstelling, een samenwerking tussen het MAS en het Rubenshuis, brengt het tot nog toe bekende oeuvre van Michaelina samen, meer dan 20 werken waarvan zowat de helft gesigneerd is. Doeken die tot voor kort nog werden bestempeld als ‘anoniem’, kunnen door het lopende onderzoek met zekerheid aan Michaelina worden toegeschreven. Een voorbeeld daarvan is het vertederende ‘Twee meisjes als de heilige Agnes en de heilige Dorothea’. Naar aanleiding van de tentoonstelling werd het monumentale doek ‘Het mystieke huwelijk van de heilige Catharina’ uit 1649 gerestaureerd. Het werk

hangt in de eetzaal van het Séminaire Notre-Dame in Namen en verkeerde in slechte staat door overschilderingen en craquelures. Vandaag is het weer in zijn volle glorie te bewonderen.

De speurtocht naar het werk van Michaelina Wautier gaat ook nog door. Het Rubenshuis lanceerde een internationale zoektocht naar de ‘Vijf zintuigen’, bekend uit een Franse veilingcatalogus uit 1975. Samen met de toenemende belangstelling, stijgen ook de prijzen op de kunstmarkt. In 2016 ging het ‘Portret van de jezuïet Martino Martini’ voor 400 keer de geschatte prijs onder de hamer. Met het portret van de Italiaanse missionaris, geograaf en cartograaf Martini (1614-1661), uitgever van de eerste atlas van China, verlegde Michaelina haar grenzen. Ze beeldde de man uit in een Chinees gewaad en gaf hem het aanzien van een renaissancevorst. Hoe virtuoos Michaelina was als portrettiste, blijkt ook bijvoorbeeld uit het ‘Portret van een veldheer’. Tijdens de restauratie werd het wapen van de familie Wautier aangetroffen, zodat we mogen aannemen dat het gaat om een portret van Michaelina’s oudere broer Pierre, die cavaleriekapitein was. Hij kijkt de toeschouwer over zijn schouder aan, een tikje spottend misschien. De kleurrijke toetsen in het aangezicht en de haren demonstreren Michaelina’s kunnen. Haar trefzekere penseelvoering was ook al aanwezig in haar oudste bewaarde ‘Portret van een Spaanse veldheer’. Uit de studie van een jongeman (1653), waarschijnlijk geschilderd naar levend model, en die van een vrouw, afgebeeld in profiel, spreekt dan weer haar spontane aanpak.

Bij de grotere historiestukken wordt wel eens de vergelijking met Caravaggio (1571-1610) gemaakt. Vooral de ‘Opvoeding van Maria’ (1656) en de ‘Boodschap’ (1659), haar laatste bekende werk, refereren aan het werk van de Italiaanse schilder. Opvallend zijn ook de karakterkoppen van de heilige Jozef en de heilige Joachim, allebei tussen 1650 en 1656 geschilderd. Ook in taferelen uit het dagelijkse leven komt Michaelina’s feilloze portretkunst naar voren. De twee zeepbelblazende jongens, de jongeman met pijp en de tabakssnuiver zijn daar het bewijs van. Uit een scheefzittende kraag of een open manchet blijkt ook haar aandacht voor detail.

Fris

Apart zijn de stillevens. Twee schilderijen met bloemenguirlandes, waarvan een op de tentoonstelling is te zien, illustreren dat Michaelina ook dat genre opmerkelijk goed beheerste. Fris en levensecht, bijna alsof je ze nog kunt ruiken en voelen, zo zijn de bloemen op doek gebracht. De expositie belicht ook schilderijen van Michaelina's broer Charles. Beiden hebben elkaar beïnvloed. Voorts hangt er werk van de Bruggeling Jacob Van Oost (1603-1671), die net als Michaelina vaak kinderen afbeeldde. Of ze elkaar hebben gekend, staat niet vast, maar ze hebben zeker elkaars werk gezien.

Zelfportret, privébezit

Eindigen doet de tentoonstelling met enkele boeken uit de 17e eeuw die geschreven zijn door vrouwen. In 'Egalité des hommes et des femmes' uit 1622 hield de Parijse schrijfster Marie le Jars de Gournay (1565-1645) een pleidooi voor gelijkwaardigheid tussen man en vrouw. Anna Maria van Schurman (1607-1678) verdedigde in 1641 het recht van vrouwen op een betere opleiding, die meer zou bieden dan alleen kennis van het huishouden. Zelf had Van Schurman kunnen studeren aan de

universiteit van Utrecht en nam ze volop deel aan het intellectuele leven van haar tijd.

Of Michaelina Wautier die werken kende, is niet zeker. Ze werpen wel een licht op de plaats die vrouwen in de toenmalige maatschappij innamen. Dat Michaelina Wautier in die context volop een schilderscarrière kon uitbouwen, bewijst hoe getalenteerd en gedreven ze moet zijn geweest.

Portret van een bevelhebber, vermoedelijk Pierre Wautier, privébezit

Els Groessens

